

# Kvinnfolk, karlar och könskategorier

Ord och mening i det tidigmoderna Sverige

KARIN HASSAN JANSSON

Uppsala universitet

*I den här uppsatsen historiseras könskategorierna genom en studie av vilka ord som användes för att beteckna människor i två tidigmoderna textkorpusar. Studien visar att beteckningarna innehöll fler betydelsekomponenter än kön, och att ordet kvinna utgjorde mindre än fem procent av de ord som användes om kvinnor. Den teoretiska idén om att det finns något för kvinnor allmänt och gemensamt kvinnligt som konstrueras i relation till något motsvarande manligt är inte fruktbar för det korporativa och i grunden ojämlika ståndssamhälle som studeras här.*

Fanns kategorin "kvinnor" i det tidigmoderna Sverige? Frågan kan tyckas underlig, men är inspirerad av Denise Rileys bok *Am I that name?* från 1988, där hon framhöll att "kvinnor" borde betraktas som en historiskt konstruerad kategori utan given referens till kroppar eller identiteter.<sup>1</sup> Ett likartat budskap kom samtidigt från Joan Scott: även hon manade historiker att skapa distans mellan dåtidens förment neutrala språkbruk och vår tids analytiska terminologi.<sup>2</sup> De mer än 30 år gamla uppmaningarna har återkommit och även om både Rileys och Scotts diskussioner

Artikeln har granskats av två externa lektörer enligt modellen *double blind peer review*.

Författaren vill tacka sin skrivgrupp (Lars M. Andersson, Anne Berg och Susanna Erlandsson), seminarier i Uppsala och Stockholm, Klara Arnberg, Sonja Entzenberg, Jonas Lindström, Kirsti Niskanen, Christopher Pihl, Maria Ågren och *Historisk tidskrifts* anonyma granskare för värdefulla kommentarer.

1. Denise Riley, "Am I that Name?" *Feminism and the Category of "Women" in History* (Basingstoke 1988) s. 6–8; Joan Wallach Scott, "Gender: A Useful Category of Historical Analysis", *The American Historical Review* 91:5 (1986) s. 1053–1075.

2. Joan Wallace Scott, *Gender and the Politics of History* (New York 1988) t.ex. s. 50.

---

Karin Hassan Jansson, f. 1966, är docent i historia vid Uppsala universitet. Hennes forskning har främst kretsat kring frågor om kön i det svenska samhället från medeltiden fram till mitten av 1800-talet. För närvarande arbetar hon i forskningsprojektet "Gender and Work".

E-post: karin.jansson@hist.uu.se

främst rörde "kvinnor", framhöll de båda att kategorin "män" i princip kan behandlas och historiseras på samma sätt.<sup>3</sup> I en kommentar till sin egen klassiska artikel förklarar Scott:

[W]hat "Gender" (the article) actually does is posit "women" and "men" as conceptual categories. It refuses the idea that those two words transparently describe enduring objects (or bodies) and instead asks how bodies are thought.<sup>4</sup>

Riley och Scott rekommenderar alltså en analys av de historiska processer där könskategorierna formades och det är mot en sådan bakgrund den inledande frågan ställs. I stället för att ta könskategorierna för givna behöver vi undersöka hur, när och varför de skapades.<sup>5</sup>

Trots återkommande varningar för att betrakta könskategorier som givna, arbetar vi i historisk forskning regelmässigt med "kvinnor" och "män" som oproblematiserade kategorier. De är ofta både empiriska och analytiska; de finns i våra källor men vi använder dem även för att sortera och ordna innehållet i källorna för att begripa de historiska samhällen vi studerar. Databasen och forskningsprojektet Gender and Work (GaW) får tjäna som exempel. Kärnan i databasen är uppgifter om vad människor gjorde för att försörja sig i det tidigmoderna Sverige; konkreta beskrivningar av försörjningsaktiviteter. Därutöver finns information om vilka som utförde dem och i vilka sammanhang. Eftersom GaW bland annat handlar om könsarbetsdelning är kön en central variabel i databasen och könstillhörigheten på dem som utförde aktiviteterna har märkts upp. Av de ungefär 22 000 aktiviteter som i skrivande stund finns i GaW-databasen, utfördes drygt 5 000 (24%) av kvinnor och knappt 15 200 (68%) av män. I drygt 1 800 (8%) fall är könet på den som utförde aktiviteten okänt.<sup>6</sup>

När en aktivitet registreras i databasen klickar forskaren i om den som utförde den var man eller kvinna (eller om utförarens kön är okänt för forskaren). Grunden för könstilldelningen är namn, pronomen och/

3. Riley (1988) s. 8; Scott (1986) s. 1084.

4. Joan Wallach Scott, "Unanswered Questions", *American Historical Review* 113:8 (2008) s. 1426. Artikeln som nämns är artikeln från 1986 som refereras ovan.

5. Scott (2008) s. 1427.

6. Databasen Gender and work <<http://gaw.hist.uu.se>> (siffror från juni 2020). Vid det tillfället innefattade databasen huvudsakligen material från perioden cirka 1580 till 1800. Senare har den utvidgats med material även för perioden 1800–1880.

eller beteckningar. Vi har utgått ifrån att "Mats" var en man och att ord som "piga" och "henne" betecknade kvinnor. Detta är allt annat än kontroversiellt. Ändå har det fått mig att fundera över om vi med denna forskningspraktik – inplaceringen av människor i kategorierna "kvinnor" och "män" – våldför oss så mycket på källorna att vi riskerar att missa viktiga aspekter av det tidigmoderna samhället.

Den metodologiska reflektionen, sprungen ur dagliga forskningserfarenheter, utgör, tillsammans med de inledande teoretiska uppmaningarna att historisera könskategorierna, utgångspunkten för följande text. Självklart är jag medveten om att människor sorterades i två kön även i det tidigmoderna samhället; det fanns ju till exempel mans- och kvinnosidor i kyrkorna och Bibeln gav människor olika uppgifter på jorden utifrån deras könstillhörighet.<sup>7</sup> Frågan är därför egentligen inte om det fanns en sortering i kön, utan hur den kom till uttryck, i vilka sammanhang och vad det betydde.

Med den utgångspunkten följer här en studie av kvinnor och män som empiriska kategorier i texter på svenska från perioden cirka 1580 till 1810. Den konkreta frågan är: Vilka ord användes för att beteckna människor i några olika tidigmoderna texttyper? Syftet är dels att diskutera könskategoriernas förekomst och användning i en specifik historisk situation och därmed fördjupa vår förståelse av det tidigmoderna Sverige, dels att bidra till diskussionen om "kvinnor" och "män" som analytiska kategorier i historisk forskning. Min diskussion är metodologisk och historieteoretisk, inte ontologisk eller vetenskapsteoretisk. Den handlar om hur vi kan använda analytiska begrepp för att på bästa sätt studera och försöka förstå det förflutna. Frågan om "kvinnor" fanns betraktas i detta sammanhang alltså främst som en empirisk fråga. Jag kommer att visa att motsvarigheter till de moderna orden "kvinna" och "man" relativt sällan användes för att beteckna tidigmoderna människor, samt ge exempel och förslag på hur man på ett konkret plan kan följa Rileys och Scotts uppmaningar om att historisera kategorierna "män" och "kvinnor".

7. Christopher Pihl, *Arbete: Skillnadsskapande och försörjning i 1500-talets Sverige* (Uppsala 2012) s. 11.

*Kön som analytisk kategori*

Mängder av genushistoriska studier har bedrivits i kölvattnet av Rileys, Scotts och andras banbrytande texter från 1980-talet. Ändå saknar vi den typen av empiriskt baserade historiseringar av kategorierna "kvinnor" och "män" som de efterlyste. Scott skriver själv, 2008, att historiker som intresserat sig för genus i det förflutna ofta utgått från att kategorin haft en given mening, "taking the physical commonality of females as a synonym for a collective entity designated 'women'". Hon fortsätter:

It's not that women aren't given a history; of course they are. Ideas about them are said to change, as do their experiences; these vary in time and by class, ethnicity, culture, religion, and geography. [...] But however much they attend to the quotidian lives of diverse populations, these differences take for granted an "underlying continuity of real women above whose constant bodies changing aerial descriptions dance." Paradoxically, the history of women has kept "women" outside history.<sup>8</sup>

Samma år skriver historikern Jeanne Boydston att historiker, trots att vi ofta betonar att genus formas i processer, har behandlat dessa processer som om de vore oberoende av tid och rum. I stället har vi använt genus som "a set of more or less universalised assumptions".<sup>9</sup> Den binära relationen mellan kvinnor och män, och kvinnligt och manligt, har blivit ett axiom och de könskonstruktioner som präglade västvärlden under 1800- och det tidiga 1900-talet har, enligt Boydston, blivit normerande för studiet av genus i andra tider och delar av världen. Att genus betraktas som ett analytiskt begrepp är en del av problemet. Det får, menar Boydston, begreppet att framstå som universellt, trots att det är förankrat i tid och rum.<sup>10</sup>

I ett svenskt sammanhang har Yvonne Hirdmans teorier kritiserats på liknande sätt. I en essä från 2012 menar Sara Edenheim att det Hirdmanska sättet att förstå genus resulterat i en essentialistisk och biologistisk förståelse av kvinnors (och mäns) kroppar. Med Edenheims ord:

8. Scott (2008) s. 1 424–1 425.

9. Jeanne Boydston, "Gender as a Question of Historical Analysis", *Gender & History* 20:3 (2008) s. 559.

10. Boydston (2008) s. 559–561.

Om den bekönade kroppen ställs vid sidan av och antas vara stabil över tid och rum försvinner aldrig det forskningsobjekt på vars kropp de föränderliga normerna kring manligt och kvinnligt läggs.<sup>11</sup>

Kategorierna "kvinnor" och "män" tas alltså för givna och tenderar att bli ahistoriska. Hirdman faller också i den fälla som beskrivs av Boydston: hennes "idealtypiska genuskontrakt" är modellerat efter västvärldens moderna samhälle.<sup>12</sup>

Många genushistoriker har alltså utgått från en modern västerländsk förståelse av kategorin kön. I det ligger att det finns två kön, att de konstrueras binärt, i motsats till varandra, samt (oftast) att det finns en hierarki mellan det manliga och det kvinnliga där det förra är högre värderat än det senare.<sup>13</sup> Enligt min mening bottenar detta sätt att tänka om kön(skonstruktion) även i (den moderna) tanken att människor i grunden är (eller bör vara) jämlika och ha lika villkor. När man studerar samhällen som domineras av andra antaganden är dessa grundtankar problematiska.<sup>14</sup> I det tidigmoderna Sverige ansågs människor i grunden vara ojämlika i det världsliga livet och de förväntades leva under skilda villkor. Sådant som stånd, hushållsposition och religiös tillhörighet påverkade inte bara människors sociala ställning och identiteter utan också deras lagstadgade rättigheter och skyldigheter. Att det skulle finnas något för kvinnor allmänt och gemensamt "kvinnligt" som konstruerades i relation till något motsvarande allmänt och gemensamt "manligt" är svårt att foga samman med ett korporativt och i grunden ojämlikt ståndssamhälle.

Flera svenska och nordiska historiker som studerat tidigmodern tid har uppmärksammat detta på ett empiriskt plan, framför allt när det gäller kvinnor. Studier med utgångspunkt i lagar, rättspraxis och arbetspraktiker har bland annat lyft fram hur väsentligt civilstånd var för kvinnor. Deras status som ogifta, gifta eller änkor var avgörande för deras juridiska status men också för deras arbetsuppgifter, auktoritet och

11. Sara Edenheim, "Att komma till Scott: Teorins roll inom svensk genushistoria", *Scandia* 78:2 (2012) s. 23–24.

12. Yvonne Hirdman, *Genus: Om det stabilas föränderliga former* (Malmö 2003) s. 84–94.

13. Se t.ex. Yvonne Hirdman, "Genusystemet: Reflexioner kring kvinnors sociala underordning", *Kvinnvetenskaplig tidskrift* 1988:3 (1988) s. 49–63; Boydston (2008).

14. Se även t.ex. Saba Mahmood, "Feminist Theory, Embodiment, and the Docile Agent: Some Reflections on the Egyptian Islamic Revival", *Cultural Anthropology* 16:2 (2001) s. 202–236.

sociala status.<sup>15</sup> Några har uppmärksammat detta även för män. Historikern Kekke Stadin strukturerar exempelvis sin bok om stormaktstida könsideal efter stånd och genus eftersom idealen skilde sig åt beroende mäns och kvinnors ståndstillhörighet.<sup>16</sup> Jag har själv lyft fram hur viktiga mäns och kvinnors positioner i hushållskulturen var i flera olika sammanhang, bland annat i argumentation om våldtäkt, i lagar om våld och i upprätthållandet av den patriarkaliska ordningen.<sup>17</sup>

I forskning om moderna samhällen har genus kritiserats för att det riskerar att dölja andra ojämlikhetsskapande faktorer som sexualitet och etnicitet och i dag är många studier av ojämlikheter intersektionella med fokus på kombinationer av ojämlikhetsskapande villkor och faktorer.<sup>18</sup> Det finns paralleller mellan äldrehistorikernas empiriskt baserade kritik mot genus som analytisk kategori och dessa diskussioner i forskningen om moderna samhällsförhållanden. Likheterna handlar om att olika typer av normer splittrar kategorin ”kvinnor” och skapar skilda villkor och erfarenheter. I det moderna samhället kan det vara klass-, vithets- och heteronormer, medan normer som utgår från ståndstillhörighet och civilstånd skapade liknande splittring mellan kvinnor (och män) i det tidigmoderna samhället.

Men det finns också skillnader, bland annat att en av grundtankarna i det moderna liberala västerländska samhället är att alla människor bör vara jämlika: ojämlikheter kan därmed per definition ses som orättfärdiga orättvisor. Mot den bakgrunden blir poängen med intersektionella studier av nutida samhällen ofta emancipatorisk: de ska göra oss medvetna om grunderna för ojämlikheter så att vi kan åtgärda dem. I det tidig-

15. Se t.ex. Hilde Sandvik, *”Umundige” kvinnor i handel och händverk: Kvinner i bynæringer i Christiania i siste halvdel av 1700-tallet* (Oslo 1992) s. 167–173; Gudrun Andersson, *Tingets kvinnor och män: Genus som norm och strategi under 1600- och 1700-tal* (Uppsala 1998) s. 295, 298, 300; Sofia Ling et al., *”Marriage and Work: Intertwined Sources of Agency and Authority”, i Maria Ågren (red.), Making a Living, Making a Difference: Gender and Work in Early Modern European Society* (New York 2017) s. 80–99.

16. Kekke Stadin, *Stånd och genus i stormaktstidens Sverige* (Lund 2001).

17. Karin Hassan Jansson, *Kvinnofrid: Synen på våldtäkt och konstruktionen av kön i Sverige 1600–1800* (Uppsala 2002); *”(O)rättfärdigt våld: Fejdkultur i 1500-talets rättsliga och militära gränsländ”, i Maria Sjöberg (red.), Sammanflätat: Civilt och militärt i det tidigmoderna Sverige* (Uppsala 2009) s. 85–100; Jonas Lindström & Karin Hassan Jansson, *”Pigan i fadersväldet: Regler, undantag och mikrohistoriska möjligheter”, Historisk tidskrift 137:3 (2017) s. 351–378.*

18. För svenska förhållanden, se t.ex. Paulina de los Reyes & Irene Molina, *”Introduktion: Maktens (o)lika förklädnader”, i Paulina de los Reyes, Irene Molina & Diana Mulinari, Maktens (o)lika förklädnader: Kön, klass & etnicitet i det postkoloniala Sverige* (Stockholm 2002) s. 11–30.

moderna samhället var ojämlikheterna mellan människor förankrade i lagar och normer, och öppet erkända (även om de förstås ändå kunde och kan uppfattas som orättfärdiga). Dessa grundläggande skillnader mellan moderna och tidigmoderna västerländska samhällen gör att begrepp som genus och intersektionalitet behöver befrias från sin moderna barlast för att bli användbara i studiet av det tidigmoderna samhället.

Det finns alltså kritik mot genus som analytiskt begrepp för att det riskerar att dölja andra kategoriseringar och faktorer som spelar roll för människors livsvillkor, såväl i det moderna som i det tidigmoderna samhället. Kritiken är ofta empiriskt baserad, även om den ibland fått teoretiska konsekvenser, exempelvis i användningen av nya begrepp som rang och intersektionalitet.<sup>19</sup> Rileys och Scotts uppmaningar om att historisera könskategorierna går som jag ser det ett steg längre. Det handlar inte bara om att de analytiska kategorierna inte fångar in studieobjektets komplexitet, utan om att den modernt förankrade och teoretiska förståelsen av kön i de dikotoma kategorierna "kvinnor" och "män" inte kan fungera som utgångspunkt för studier av könskonstruktioner i andra tider och platser. Så, även om frågan om könskategoriernas existens har diskuterats i teoretiska sammanhang är den – om man följer Riley och Scott – inte teoretisk, utan empirisk. Här för jag ned den till en mycket konkret nivå och undersöker vilka ord som användes för att beteckna människor i ett par skilda sammanhang i det tidigmoderna Sverige, samt vilka betydelser orden "kvinna" och "man" kunde ha. Jag frågar mig inte i första hand hur orden definierades, utan om och hur de användes. Hur vanlig var exempelvis beteckningen "kvinna"? Kunde den, som i modern tid, ha en överordnad neutral funktion och innefatta andra feminina beteckningar?

### *Att studera ord och begrepp*

För att hörsamma Scotts uppmaning om att historisera begreppet kvinnor i studiet av ordanvändning i tidigmoderna texter har jag valt att utgå från begreppshistorisk metodologi. Den utgår från att betydelsen av begrepp kan undersökas genom att studera vilka ord som användes och hur, samt att ordanvändningen och begreppsbetydelserna säger

19. Se t.ex. Gro Hagemann & Klas Åmark, "Från 'humorskontrakt' till 'jämställdhetskontrakt': Yvonne Hirdmans genusteori", *Häftan för kritiska studier* 2000:2; Helena Tolvhed, "Intersektionalitet och historievetskap", *Scandia* 76:1 (2010) s. 59–72.

något om hur människor i det förflutna föreställde sig världen.<sup>20</sup> Enligt idéhistorikern Helge Jordheim syftar begreppshistoria till att "dels bestämma ordens olika betydelseinnehåll, dels analysera hur de används, vilken polemisk kontext de hör hemma i, vilka de vänder sig till osv". Det blir, som han uttrycker det, en sorts avancerad källkritik.<sup>21</sup> Ord betraktas som mångtydiga och föränderliga och historiker får, med en formulering lånad av historikerna Christopher Pihl och Maria Ågren, "genom att utforska dessa innebörder [...] en mer precis uppfattning om hur människor i det förflutna uppfattat ett fenomen".<sup>22</sup>

Som många andra historiker gör jag en kombination av semasiologiska och onomasiologiska analyser. I en semasiologisk analys studeras alla betydelse hos ett och samma begrepp medan en onomasiologisk analys behandlar de olika begrepp som används om samma förhållande.<sup>23</sup> Jag undersöker dels vilka betydelse "kvinna" och "man" hade, dels vilka ord som användes för att beteckna människor. Bruket av ord skiljer sig åt mellan olika typer av texter och situationer. Därför har jag valt att göra två delstudier och studerar språkanvändningen i två olika textsamlingar. Den första är ett urval av tryckta historiska texter i Språk databasen Korp, cirka 1650 till 1810. Sammanlagt handlar det om 14 korpus, så som de definieras i Korp.<sup>24</sup> Olika genrer ingår – tidningar, reseberättelse, brev, lagar, lagförarbeten och lärda skrifter – och därmed olika typer av språk. 1734 års lag har ett strikt juridiskt språk medan förarbetena innefattar både förslag till lagtext och protokollförda diskussioner. Ekeblads brev

20. Se t.ex. Reinhart Koselleck, "A Response to Comments on the *Geschichtliche Grundbegriffe*", i Hartmut Lehmann & Melvin Richter (red.), *The Meaning of Historical Terms and Concepts: New studies on Begriffsgeschichte* (Washington 1996) s. 59–64.

21. Helge Jordheim, *Läsningens vetenskap: Utkast till en ny filologi* (Uddevalla 2003) s. 166–167.

22. Christopher Pihl & Maria Ågren, "Vad är en hustru? Ett begreppshistoriskt bidrag till genushistorien", *Historisk tidskrift* 134:2 (2014) s. 171

23. Jordheim (2003) s. 136. För ett utmärkt exempel på en sådan analys, se Charlotta Forss, *The Old, the New and the Unknown: The Continents and the Making of Geographical Knowledge in Seventeenth-century Sweden* (Stockholm 2018).

24. De 14 korpusar som ingått i studien är: Ekeblads brev, Förarbetena till 1734 års lag, 1734 års lag, Nils Matsson Kiöpings resor (reseskildringar från 1674 och 1743), Fahlus Weckoblad 1780–1810, Götheborgs veckolista, 1740–1760, Post- och Inrikes Tidningar 1770–1810 och KVAH (18 artiklar från kungliga vetenskapsakademiens handlingar om åkerbruk och gödsel, 1740–1778). För närmare beskrivningar av dessa korpusar hänvisas till Korps samling av historiska texter (<[https://spraakbanken.gu.se/korp/?mode=all\\_hist#?lang=sv](https://spraakbanken.gu.se/korp/?mode=all_hist#?lang=sv)>). Texterna är OCR-lästa vilket innebär en rad problem när det gäller äldre texter. Se t.ex. Johan Jarlbrink & Pelle Snickars, "Cultural Heritage as Digital Noise: Nineteenth Century Newspapers in the Digital Archive", *Journal of Documentation*, 73:6 (2017) s. 1 228–1 243.



till brodern har beskrivits som en sorts tidstypiska familjära konversationer eller samtal.<sup>25</sup> Reseberättelser och texterna från vetenskapsakademien är mer beskrivande och färgas av sina respektive ämnen. När det gäller tidningstext, som ofta har en allmän beskrivande karaktär, har tre tidningar valts: *Fahlu Weckoblad* (1780–1810), *Göteborgs veckolista* (1740–1760) och *Post- och inrikestidningar* (1770–1810). Valet har styrts av utgivningsperioden med ambitionen att täcka en så lång tid så jämnt som möjligt. Som helhet kan urvalet av texter ur databasen Korp sägas representera ett bildat, mestadels stadsbaserat, språkbruk och det domineras av texter från senare delen av 1700-talet och tiden kring sekelskiftet 1800. Vid denna tid fanns inget officiellt standardspråk så även om det mestadels är fråga om tryckta texter hade de ingen gemensam norm att utgå ifrån.

Den andra textsamlingen är registrerade beteckningar i databasen GaW, 1550 till 1800.<sup>26</sup> I GaW-databasen finns flera olika sorters källor men den domineras av utdrag ur domböcker. De präglas av att de är tillkomna i ett rättsligt sammanhang och kommer huvudsakligen från landsbygden. Som genre genomgick rättsprotokoll genomgripande förändringar under perioden och de kunde också skilja sig åt geografiskt, mellan olika kategorier av ärenden, domstolstyper och rättsliga nivåer. I början av 1600-talet sammanfattade protokollen många ärenden i korta noteringar som bara innefattade vad ärendet gällde, namnet på de inblandade och rättens resolution. I slutet av 1600-talet blev protokollen ofta mer omfattande och kunde återge inlagor, vittnesmål och rättsliga resonemang. Ibland finner vi rättsprotokoll som verkar återge rannsakingarna nästan ordagrant. Skrivare fanns på plats vid tingen och skrev medan ärendena behandlades men det som sedan hamnade i domboken var en renskriven och redigerad version. När det gäller beteckningar finns i domböckerna både beteckningar som rätten använde om människor och sådana som parterna – målsägare, misstänkta och vittnen – använde om varandra. I relation till Korp-texterna, representerar GaW-materialet ett mer folkligt och agrart sammanhang från en något tidigare period.

25. Sture Allén i inledningen till Johan Ekeblad, *Breven till Claes: Om livet och hovet på Kristinas tid* (Stockholm, 2004) s. ix.

26. <<http://gaw.ddb.umu.se:8080/gaw-query/query/index.xhtml>>, uttag i maj 2020.

Metodiskt finns både likheter och olikheter mellan delstudierna. Båda fokuserar på vilka ord som användes samt hur orden "kvinna" och "man" användes. Analysen av Korp-materialet är kvantitativ och inspirerad av en modern studie av könsbeteckningar.<sup>27</sup> Beteckningarna i GaW-databasen analyseras på liknande sätt men för vissa ord görs också en mer kvalitativt inriktad analys. Generellt kan sägas att jag valt att göra en utforskande studie i textsamlingar baserade på olika typer av källor från en lång tidsperiod som gjorts tillgängliga och sökbara genom ett par ambitiösa digitaliseringsprojekt som fortfarande pågår.<sup>28</sup> I stället för att göra en mer djuplodande och fullständig analys av ett visst begrepp, en viss typ av text, eller fokusera på förändring över tid, är studien explorativ och slutsatserna tentativa, lämpliga som utgångspunkt för fortsatta studier.

### *Mrs, hustru och Quind folck: tidigare studier av könade beteckningar*

Det finns några få begreppshistoriska studier av beteckningar på kvinnor i tidigmodern tid, men såvitt jag vet finns, vid sidan av undersökningar där titlar används för att studera social status, inga motsvarande studier av beteckningar på män.<sup>29</sup>

I en studie av hur titeln *Mrs* användes i bland annat brev, skattelängder och folkbokföring från tidigmodern till modern tid, konstaterar den brittiska historikern Amy Erickson att titelns koppling till civilstånd är en modern företeelse. Under tidigmodern tid användes *Mrs* i stället för att markera kvinnors sociala status, om vuxna kvinnor som hade egendom, drev affärsverksamhet eller ägde särskilda (professionella) kunskaper och färdigheter. Erickson vänder sig mot historiker och andra som utgått från en modern förståelse av *Mrs* i läsningen av äldre texter: risken för anakronistiska tolkningar är uppenbar. Titeln *Miss* användes i tidigmodern tid för (ogifta) flickor från de övre sociala skikten. När de blev vuxna kallades de *Mrs*. Först vid mitten av 1700-talet började titeln *Miss* användas även för vuxna kvinnor och blev en markering av ogift

27. Anders Agebjörn, "Kvinna – motsatsen till man? Ordet *kvinnas* semantik", i Anna W. Gustafsson et al. (red.), *Svenskans beskrivning: 34, Förhandlingar vid trettiofjärde sammankomsten för svenskans beskrivning, Lund den 22–24 oktober 2014* (Lund 2016) s. 63–77.

28. Språkbanken (<<https://spraakbanken.gu.se>>) och Databasen Gender and work (<<https://gaw.hist.uu.se>>).

29. Däremot finns en studie av ordet *manliness* i tryckta engelskspråkiga texter: Gunner Lind, "Arms, War and the Early Modern Concept of 'Manliness'", i *Gender, War and Peace: Breaking up the Borderlines*, rapport till Nordiska historikermötet (Joensuu 2014) s. 108–119.

civilstånd. För första gången, menar Erickson, introducerades en titel som skilde gifta från ogifta kvinnor. Hon betonar att det var viktigt: "that shift would have enormous impact on social perceptions of women for the next two hundred and fifty years". Orsakerna söker Erickson bland annat i Londons befolkningsökning och ett behov av att skilja giftasvuxna kvinnor ur de övre sociala skikten från yrkesaktiva kvinnor samt i influenser från franska titlar.<sup>30</sup>

I sin avhandling från 2012 kom historikern Christopher Pihl fram till att den svenska hustrutiteln var "minst lika mycket en ansvars- och statusmarkör som en markering av äktenskapliga band till en viss man".<sup>31</sup> Resonemangen vidareutvecklas i en artikel av Pihl och Ågren där de beskriver hustrubegreppets olika betydelsekomponenter i det tidigmoderna Sverige. De främsta var "en vuxen kvinna" och "en kvinna med ansvar", det sistnämnda närmast en yrkesliknande beteckning. Begreppet hade också betydelsen "en gift kvinna" men den var inte entydig eftersom *hustru* användes för både gifta kvinnor och änkor. De betonar förändring och menar att den moderna betydelsen av hustru som enbart gift kvinna "är resultatet av en historisk process varigenom andra betydelsekomponenter har rensats bort. Det komplexa begreppet hustru, verkar alltså ha förvandlats till ett enklare begrepp."<sup>32</sup> En intressant fråga är om vi även för andra ord – exempelvis "man" och "kvinna" – kan se skillnader mellan det tidigmoderna och det moderna bruket.

Rättshistorikern Jørn Øyrehagen Sunde undersöker bruket av *quind folch* i norska rättsprotokoll, lagar och juridiska diskussioner från 1600- och 1700-talet. Han visar att termen *quind folch* användes konsekvent för kvinnor som fött barn utanför äktenskapet, samt ibland för kvinnor som gjort sig skyldiga till andra brott. Kvinnorna stod utanför de samhälleliga gemenskaperna – familjen och lokalsamhället – och termen markerade därmed en särskild social status, liknande den som gällde för landstrykare. Till skillnad från *quindfolch* var *kinne* neutralt och användes för gifta kvinnor, ofta i formuleringar av typen "Byefogdens Quinde" och i sammanställningar som "Danneqvinder", "Egte quinder"

30. Amy Erickson, "Mistresses and Marriage: or, a Short History of the Mrs", *History Workshop Journal* 78:1 (2014) s. 39–57, citat s. 40.

31. Pihl (2012) s. 147.

32. Pihl & Ågren (2014) s. 172.

och "Huusquinder", ord som enligt Sunde vittnade om tillhörighet.<sup>33</sup> Begreppsanvändningens orsaker söker Sunde bland annat i det tidigmoderna samhällets korporativa prägel och kollektiva skattesystem: att stå utanför de lokala gemenskaperna var inte bara moraliskt och socialt problematiskt, utan hade även fiskala konsekvenser. Under senare delen av 1700-talet användes ordet *qvind folch* mer sällan och ersattes i rättspraxis ofta med "Quinde Menniske" medan rätten och den juridiska litteraturen använde "Quindes-Person", men också ord som "Fruentimmer". Begreppsapparaten blir mer varierad, men flera av orden framstår samtidigt som mer neutrala. *Kvinnemenneske* verkar med tiden ha ersatt *qvind folch* och övertagit dess negativa konnotationer. En möjlig förklaring är enligt Sunde att *qvind folch* var en relationell term, hemmahörande i ett korporativt samhälle, medan *kvinnemenneske* var en individuell karaktäristik. Den senare blev viktigare i det dansknorska enväldet (från 1660) då varje individ relaterades direkt till kungen som hans undersåte.<sup>34</sup>

I domstolsprotokoll och kyrkoböcker noterar historikern Marie Lindstedt Cronberg att lägrade kvinnor i det tidigmoderna Skåne konsekvent kallades "kvinnfolk", men att uttrycket kom ur bruk under senare delen av 1700-talet. Den språkliga konventionen innebar, enligt Lindstedt Cronberg, att kvinnan i och med lägersmålets rättsliga prövning genomgick en transformering och fick en moraliskt förklenande stämpel.<sup>35</sup> Att orden "kvinnsperson", "kvinnfolk" och "kona" kunde ha en nedsättande betydelse lyfts även fram i ordböcker och inom språkhistorisk forskning.<sup>36</sup> Språkforskaren Lennart Ryman menar att även "kvinna" kunde ha en nedsättande klang, åtminstone i senmedeltidens Stockholm.<sup>37</sup> Också samtida källor pekade ut vissa beteckningar som förklenande. I en förordning om barnamord från 1779 sades exempelvis att en lägrad kvinna inte fick "utmärkas, såsom mindre ärlig, och kallas kona, qwins-

33. Jørn Øyrehagen Sunde, "'Quind folch' Kvinner og tilhøyrslle mellom 1642 og 1802", i Matilda Arvidsson & Elsa Trolle Önnerford (red.), *Jag sträcker mig in i framtiden: Nyårsbok 2007/2008* (Lund 2007) s. 121–135.

34. Sunde (2007) s. 129, 135–150.

35. Marie Lindstedt Cronberg, *Synd och skam: Ogifta mödrar på svensk landsbygd 1680–1880* (Lund 1997) s. 235–239. Se även t.ex. Andersson (1998) s. 193–194; Åsa Karlsson Sjögren, *Kvinnors rätt i stormaktstidens Gävle* (Umeå 1998) s. 193.

36. Se t.ex. SAOB, uppslagsord "kvinnsperson", "kvinnfolk", "kona"; Lennart Ryman, "Nya attribut – nya namn: Namnfraser ca 1500 och ca 1700 – en jämförelse", *Studia Anthroponymica Scandinavica* 33 (2015) s. 30–48.

37. Ryman (2015) s. 35.

person eller fästeqvinna”.<sup>38</sup> Att vissa kvinnobeteckningar kunde vara nedsättande har alltså lyfts fram såväl i samtiden, som av historiker och i ordböcker. För män fanns det också nedsättande beteckningar – som skälm, tjuv och horkarl – vilket framför allt uppmärksammats i studier av förtal.<sup>39</sup> Däremot fanns, enligt Lindstedt Cronberg, ingen beteckning för män som användes på sätt som motsvarar den användning hon iakttagit för kvinnor som fällts för lägersmål.<sup>40</sup>

### *Analys av historiska texter i språkdata-basen Korp*

I dag kan ”kvinna” och ”man” betraktas som överordnade begrepp, i betydelsen människor av olika kön.<sup>41</sup> Ord som ”tjej”, ”kille”, ”gumma”, ”gubbe”, ”dam” och ”herre” är ord som förutom kön, signalerar något mer, till exempel ålder eller social ställning. De kan betraktas som underordnade de mer neutrala kategorierna ”kvinna” och ”man” eller som ord som ligger nära de prototypiska begreppen ”kvinna” och ”man”.<sup>42</sup> Frågan är om ”kvinna” och ”man”, eller några andra ord, användes på samma sätt under tidigmodern tid, som överordnade neutrala kategorier eller prototyper som huvudsakligen signalerade könstillhörighet.

Språkvetaren Anders Agebjörn har studerat hur ordet ”kvinna” används i nutid. Genom att jämföra definitioner och användning av tolv ord i det semantiska fältet runt ordet ”kvinna” och ”man” konstaterar han att ”man” används mer än ”kvinna” och att ”flicka”, ”tjej”, ”dam” och ”tant” används mer än ”pojke”, ”kille”, ”herre” och ”farbror”.

Hans slutsats är att ordet ”kvinna” har en snävare betydelse än ordet ”man”. Samtidigt används ”flicka”, ”dam” och ”tant” bredare än de manliga motsvarigheterna. Enligt Agebjörn är det något med ordet ”kvinna” som ”gör att det inte används lika självklart som ordet man”.<sup>43</sup>

Han diskuterar hur skillnaderna kan förklaras. Enligt en förklaringsmodell refererar ”man” till ett överordnat begrepp, i vilket ord som ”kil-

38. Kongl Swea hof-Rätts Bref, angående ytterligare utvägar til förekommande af Barnamord, 12 april 1779, i *Utdrag utur alla ifrån 1776 års slut utkomne publike handlingar [...] del XI* (Stockholm 1783) s. 729.

39. Se t.ex. Andersson (1998) kap. 7; Erik Falk, *Verbala förolämpningar i 1630-talets Uppsala: En historisk talaktsanalys* (Uppsala 2011).

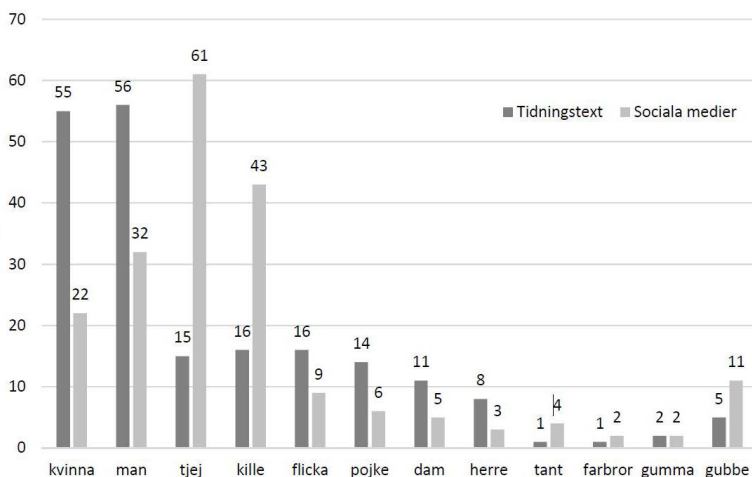
40. Lindstedt Cronberg (1997) s. 239

41. Den första betydelsen som anges för ”kvinna” i SAOB är ”vuxen människa av honkön”, den första för ”man” är människa, den andra ”vuxen person av hankön”.

42. Agebjörn (2016) s. 63–77.

43. Agebjörn (2016) s. 63–77, citat s. 74.

FIGUR 1: Användning av "kvinna," "man" med flera ord i nutida texter. Figur hämtad från Agebjörn (2016).



Källa: Agebjörn (2016) s. 69.

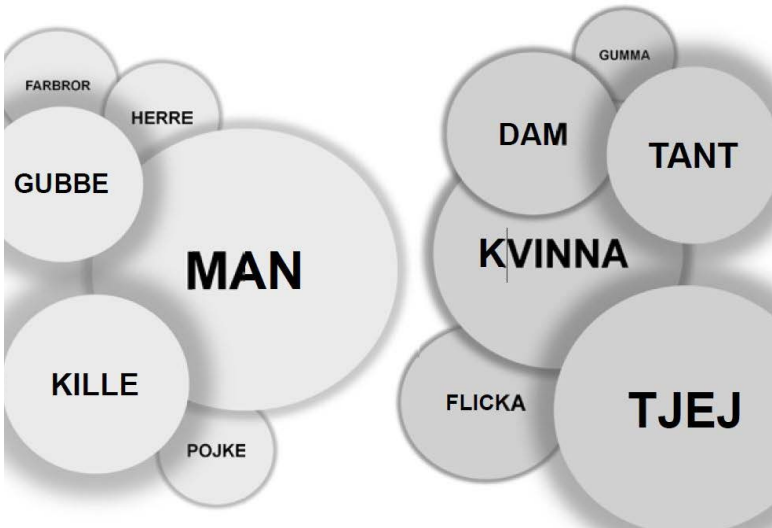
le", "herre" och "gubbe" ingår medan "kvinna" är ett mer specifikt ord, på samma nivå som "tjej" och "dam". Då saknas, menar Agebjörn, "ett mer neutralt ord för vuxen person av kvinnokön" och språket tvingar oss att vara mer specifika när vi talar om kvinnor.<sup>44</sup> En bättre förklaring kan, enligt Agebjörn, ges med grund i prototypeteori. Då jämförs det vi vill kategorisera med prototypiska exemplar, vilket medför att kategorier blir mer dynamiska och överlappande än när man utgår från en fast definition. Agebjörn tolkar sina resultat som att den prototypiska kvinnan är mer distinkt än den prototypiska mannen samtidigt som den prototypiska kvinnan överlappas mer av andra begrepp (som tjej och dam) vilket gör kategorins gränser mer flytande.<sup>45</sup>

Inspirerad av Agebjörns studie har jag studerat förekomsten av en rad ord som användes för att beteckna kvinnor och män i det urval av texter ur Språkdata-basen Korp som presenterats ovan. Valet av ord har utgått från språkbruket i den tid jag studerar. Jag har valt de i modernt språkbruk neutrala/prototypiska "kvinna" och "man". "Piga" och "dräng"

44. Agebjörn (2016) s. 75.

45. Agebjörn (2016) s. 65, 74–76.

FIGUR 2: Agebjörns illustration av könskategoriernas överlappningar och diffusa gränser med utgångspunkt i prototyp teorin.



Källa: Agebjörn (2016) s. 75.

var yrkesbeteckningar och hushållspositioner men användes också för att signalera ogift civilstånd och ibland även ung ålder, förutom kön. Särskilt "piga" användes i betydelsen flicka eller ung kvinna. "Flicka" och "pojke"/"gosse" kan till viss del sägas motsvara "flicka" och "pojke" i nutida språk. De utmärks av att de markerar kön och icke-vuxen ålder, men i tidigmodern tid kunde de även användas som yrkesliknande beteckningar. Orden "fruntimmer" och "herre" signalerade kön och social ställning på 1700- och 1800-talet och användes företrädesvis om kvinnor och män från medel- och överklass.<sup>46</sup> "Karl" är mer osäkert. Å ena sidan har det sagts motsvara den sociala nivån på "fruntimmer",<sup>47</sup> å andra sidan ingick det i många yrkesliknande beteckningar på lägre social nivå. Orden "jungfru", "fröken" och "mamsell" användes om unga kvinnor ur de

46. Se t.ex. Anne Berg, "Medelklassens fruntimmer: Fruntimmerbildningen och skapandet av medelklasskvinnor, ca 1780–1820", i Anne Berg & Hanna Enefalk (red.), *Det mångsidiga verket: Elva utbildningshistoriska uppsatser* (Uppsala 2009) s. 35.

47. Gustaf Cederschiöld, *Om ordlekar och andra uppsatser i språkliga och historiska ämnen* (Stockholm 1910) s. 126–127.

övre samhällsskikten.<sup>48</sup> Jag har sökt förekomsten av ord som betecknade gifta kvinnor, som "hustru", "fru", och "madame", och beteckningar på de som förlorat sin maka, "änka", "änkling" och "änkeman". Även "kvinnfolk", "kvinnsperson", "manfolk" och "mansperson" har ingått i studien. Orden har sökts som "substantiv" i Korp, vilket innebär att olika former av ordet ingår: exempelvis "piga", "pigor", "pigan", "pigorna" och deras genitivformer.<sup>49</sup>

I en översikt av användningen, upplagd som Agebjörns diagram (figur 3), ser vi att "kvinna" användes väsentligt mindre på 1700- och 1800-talet än i modern tid medan "man" relativt sett användes mer under min undersökningsperiod än "man" i modern tid. "Fru", "jungfru", "fröken", "mamsell", "piga" och "flicka" användes inte i så stor utsträckning som liknande ord i det semantiska fältet kring det moderna ordet "kvinna". "Hustru" och "fru" var i stället de i särklass vanligaste orden för kvinnor; tillsammans stod de för mer än tre fjärdedelar av orden i det semantiska fältet för kvinnor. Deras moderna motsvarigheter ingår inte i Agebjörns studie. För män var "herre" relativt vanligt och det beror, liksom den relativt höga förekomsten av ord som "jungfru", "fröken" och "fru", sannolikt på att textsamlingen innefattar en stor del tidningstext som vände sig till, och handlade om, de övre sociala skikten.

Skillnaderna i hur orden som betecknade kvinnor respektive män användes, är den största likheten mellan perioderna. Även i det historiska materialet användes "man" mer än "kvinna" och orden i det semantiska fältet kring "kvinna" användes mycket mer än motsvarande ord för män. Dessa skillnader är dessutom mycket mer påtagliga under den tidigmoderna perioden, särskilt vad gäller ordet "kvinna" som användes oerhört sällan.

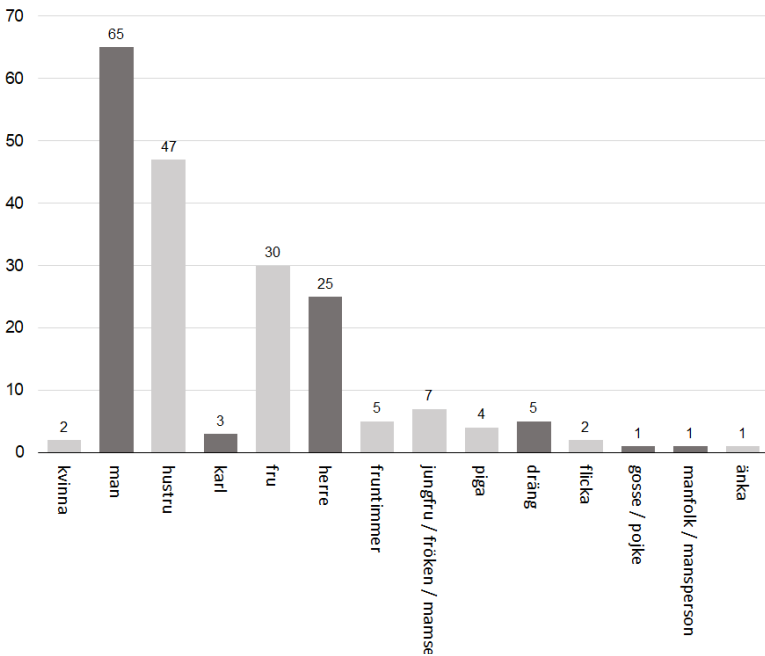
Skulle Agebjörns modeller kunna förklara mönstren i Korp-materialet? Om man följer hans första förklaringsmodell skulle man kunna referera till ett överordnat begrepp för män under vilket ord som

48. Se t.ex. Sten Carlsson, *Fröknar, mamseller, jungfrur och pigor: Ogifta kvinnor i det svenska ståndssamhället* (Uppsala 1977) s. 16; Carl Mikael Carlsson, *Det märkvärdiga mellantinget: Jordbrukares sociala status i omvandling 1780–1900* (Stockholm 2016) s. 86–89; Ågren (2017) s. 180.

49. Sökningar har gjorts på följande ord och stavningar: kvinna, kvinnsperson, kvinnfolk (med olika inledande stavning qv-, kw-, qw-), flicka, hustru, fru, jungfru, fröken, mamsell, madame, piga, änka, man, manfolk, mansperson, karl, herre, dräng, pojke, gosse, änkling, änkeman. Alla har sökts som substantiv i Korp samt skiftlägesoberoende. Undantagen är vissa stavningar av ordet "kvinna" som inte finns fördefinierade som substantiv.



FIGUR 3: Användningen av "kvinna," "man" med flera ord i ett urval av historiska texter i Korp. Ordens andel inom respektive kön (%) i ett urval av korpus i Korp (N för kvinnor = 22 973, N för män = 19 485)



Källa: se not 24. Ord som ingick i sökningen som inte är med i diagrammet för att de var så få är "änkling"/"änkeman" (3), "kvinfolk" (1), "kvinnsperson" (1), "madame" (0).

"dräng", "herre", "bonde" och "pojke"/"gosse" var inordnade. För kvinna fanns då inget sådant neutralt överordnat begrepp utan det tidigmoderna språket erbjöd, precis som det moderna, bara mer specifika begrepp på samma nivå, som "hustru", "fru", "piga", "flicka", "jungfru" etcetera. Det är tveksamt om prototyp teorin överhuvudtaget går att använda för att tolka dessa siffror. Baserat på förekomsterna i Korp-texterna skulle den prototypiska mannen i så fall ha ett avsevärt större omfång än en prototypisk kvinna. Samtidigt är det rimligt att utgå ifrån att det tidigmoderna "man" även inbegrep "man" i betydelsen "äktad man". Men eftersom det även bör gälla för modern tid kanske man ändå kan säga att modellen fungerar så långt. Däremot är det inte rimligt att utgå ifrån att "kvinna" i det historiska materialet refererade till en prototyp, när det

bara utgjorde cirka två procent av orden som beskrev vuxna personer av kvinnokön. Om "kvinna" skulle beteckna en prototypisk kategori, skulle dess extension – det vill säga den mängd objekt om vilken den är sann<sup>50</sup> – vara väldigt begränsad.

Eftersom det inte fanns något annat ord för vuxen person av kvinnokön som var mer allmänt eller neutralt bland de ord som ofta användes i det tidigmoderna språket skulle man kunna dra den ganska radikala slutsatsen att kategorin kvinnor i modern mening – den prototypiska kvinnan – inte existerade under den tidigmoderna perioden. Eller, åtminstone, att författare till lagar, tidningstext, dagböcker och lärda skrifter väldigt sällan hade anledning att referera till en sådan prototyp. En alternativ, men fortfarande radikal, tolkning är att det var ordet "hustru", inte "kvinna", som betecknade den prototypiska kvinnan i det tidigmoderna samhället.

### *Analys av beteckningar i databasen Gender and work*

Kärnan i GaW-databasen är uppgifter om vad människor gjorde för att försörja sig, formulerade i konkreta verbfraser som "hugga ved" och "sälja ägg". De är huvudsakligen hämtade från domböcker, men i viss mån också från räkenskaper, dagböcker och suppliker från mitten av 1500-talet till sekelskiftet 1800 i Sverige.<sup>51</sup> Databasen innehåller också uppgifter om dem som utfört försörjningsaktiviteterna, bland annat vilka beteckningar de getts i källorna. Beteckningarna är av olika slag. Exempelvis kallades offret för ett brott år 1662, Märta Andersdotter, för "een wng[h] Piga", "Stijfdotter" och "lijtet wngt Barnssligit Quinfolck".<sup>52</sup> Följande analys utgår från sådana registrerade beteckningar, för kvinnor respektive män.<sup>53</sup>

50. Mats Dahllöf, *Språklig betydelse: En introduktion till semantik och pragmatik* (Lund 1999) s. 50.

51. För mängden källor av olika slag, se <<http://gaw.hist.uu.se/vad-kan-jag-hitta-i-gaw/kallorna-i-gaw/>>.

52. Fall 521. Samtliga referenser till fall- och individnummer gäller Databasen Gender and Work.

53. För kvinnor: Uttag Sökdatum: 2020-05-26 09:34:25, Sökkriterium (Godkända fall), SELECT "Fallnummer", "Individnummer", "Beteckning", "Typ av beteckning", "Individnamn", "Civilstånd", "Källunderlag" WHERE "Kön" = "Kvinna"; för män: Uttag Sökdatum: 2020-05-22 16:53:23, Sökkriterium (Godkända fall), SELECT "Fallnummer", "Individnummer", "Beteckning", "Typ av beteckning", "Individnamn", "Civilstånd", "Källunderlag" WHERE "Kön" = "Man".

### *Olika typer av beteckningar*

Då uttag gjordes för denna studie innefattade GaW-databasen knappt 3 400 kvinnor med beteckningar och drygt 8 200 män med beteckningar. Drygt en fjärdedel av beteckningarna på kvinnor innefattar någon version av ordet "kvinna".<sup>54</sup> Av praktiska skäl kallar jag dessa för "kvinn"-ord. Motsvarande ord för män kallar jag man-ord. En mycket stor del av "kvinn"-orden (86%) är ordet "kvinnfolk" och återfinns i räkenskaper; i rubriker och i listor över dem som utförde arbete på kungsgårdar under 1500- och början av 1600-talet. Där förekom "kvinnfolk" regelmässigt i sammansättningar eller i kombinationer med yrkesbeteckningar, som i "ladegårdskvinnfolk" eller "fateburs kvinnfolk". Räkenskaperna är den enda källtypen i GaW-databasen där "kvinn"-ord var vanliga.<sup>55</sup> Christopher Pihl har visat att männens arbete ofta redovisades först i kungsgårdarnas räkenskaper, uppdelat i olika yrken och sysslor, och därefter redovisades kvinnors arbete, i lägre grad differentierat på olika yrken och arbetsuppgifter. Mot bakgrund av hur räkenskaperna var uppbyggda menar Pihl att kategoriseringen i kön var starkare än kategoriseringen i olika typer av arbetsuppgifter.<sup>56</sup> Jämför man räkenskapernas beteckningar med beteckningar som användes i domböcker, dagböcker och suppliker kan man konstatera att räkenskaperna var ett av de (få) sammanhang där det redan under sent 1500-tal var viktigt att på ett övergripande plan kategorisera människor i kön. Det handlade om män och kvinnor som arbetade och det gjordes i systematiskt upplagda löneredovisningar i storskaliga (statliga) organisationer. I stora delar av Europa, inklusive Sverige, tjänade kvinnor regelmässigt mindre än män, vilket kan vara en – av flera tänkbara – orsaker till att kön användes som kategori i beskrivningar av människors arbete.

Eftersom räkenskaperna är ett så säreget material när det gäller beteckningar har det utslutits i nedanstående översikter och analyser.<sup>57</sup>

54. Det är ord som "kvinna", "kvinnfolk", "kvinnsperson" i olika stavningar men också sammansättningar som t.ex. "gårdskvinna".

55. De utgjorde drygt 70% av beteckningarna på kvinnor i räkenskaper och ungefär 4% i resten av materialet.

56. Pihl (2012) s. 137–138.

57. Räkenskaperna skiljer sig från de andra källorna i databasen på flera sätt. Framför allt för att de är vad vi kallar ett "rubrikmaterial", d.v.s. en källa som har rubriker där vi i databasen har listat alla namn under rubriken som att de har den beteckningen. I resten av materialet är beteckningarna hämtade från löpande, mer beskrivande, text där antalet belägg blir jämförbara med varandra.

Kvar blir då 5 701 män med beteckningar och 2 477 kvinnor med beteckningar. Antalet beteckningar är fler eftersom vissa personer gavs flera beteckningar. Nedan redovisas användningen av beteckningar först kvantitativt och sedan mer ingående vad gäller användningen av "kvinn"- och "man"-ord.

I GaW-databasen har de flesta beteckningar redan vid inregistrering- en kategoriserats i tre grupper: yrkesliknande beteckningar (som skomakare och kokerska), släktbeteckningar (som dotter och far) och hushållsposition (som matmoder och dräng). Eftersom kategoriseringen gjorts av olika personer är den inte helt konsekvent, men den är tillräckligt systematisk för att kunna ligga till grund för en översiktlig jämförelse.

TABELL 1: *Typer av beteckningar för män och kvinnor i databasen GaW*

Typ av beteckning	Män antal	Män andel	Kvinnor antal	Kvinnor andel
Yrkesliknande beteckning	3 833	67%	446	18%
Släktbeteckning	624	11%	676	27%
Hushållsposition	462	8%	832	34%
Okategoriserade	782	14%	523	21%
Summa	5 701	100%	2 477	100%

Källa: GaW-databasen (uttag enligt not 53).

Tabell 1 visar att män gavs yrkesliknande titlar i mycket större utsträckning än kvinnor och att de yrkesliknande beteckningarna dominerande (67%) bland männens beteckningar. För kvinnors del var beteckningar mer jämt fördelade över de tre kategorierna, men vanligast var hushållsposition.

Tabell 2 ger en närmare bild av de beteckningar som användes om kvinnor. Den vanligaste beteckningen var "hustru", precis som i Korpmaterialet. Andra vanliga beteckningar var "änka", "piga" och olika släktbeteckningar (som "dotter", "syster", "faderns syster" etc). Cirka fyra procent av beteckningarna var sådana som "fru" och "jungfru", vanliga för kvinnor med lite högre status.<sup>58</sup> Gemensamt för flertalet beteckningar är att de innefattade fler betydelsekomponenter än kön. De angav

58. Ett par "jungfru" har dock placerats i kategorin "andra yrkesbeteckningar" för att de uppenbart gällt tjänstefolk (individnummer 36129 och 36922).

TABELL 2: *Beteckningar på kvinnor i databasen GaW.*

Beteckning	Antal	Andel
hustru	1 167	38%
änka	447	15%
andra familje-/släktbeteckningar (dotter, syster etc)	447	15%
pågå	285	9%
fru, jungfru och andra beteckningar med högre status	130	4%
könsneutrala beteckningar (föräldrar, husbonde, inhyses etc)	121	4%
andra yrkesbeteckningar	109	4%
”kvinn”-ord	108	4%
flicka	84	3%
nedsättande beteckningar (hora, tjuvkona etc)	57	2%
(t.ex. kärring, gumma, kona)	75	2%
Summa annat	3 031	100%

Källa: GaW-databasen (uttag enligt not 53, räkenskapsmaterialet är uteslutet liksom poster utan beteckningar och sådana som endast har beteckningarna ”jag” och ”vi”). Observera att antalet beteckningar är fler än antalet personer.

även hushållsposition, släktskap, ålder, civilstånd, yrke eller social status. Beteckningar som relaterade till kvinnornas position i hushållet, släkten eller familjen dominerade. Räkna man pigorna till dem utgör de över 80 procent av beteckningarna på kvinnor.<sup>59</sup>

När det gäller män är det först viktigt att notera att den stora majoriteten beteckningar var yrkesliknande. Skillnaden mot kvinnorna är avsevärd. För kvinnorna utgjorde yrkesbeteckningarna, inklusive pigorna 13 procent (enligt tabell 2, och 18 procent enligt tabell 1), för männen 67 procent (enligt tabell 2). Antalet beteckningar på män är så omfattande att jag inte kunnat kategorisera dem manuellt (som jag gjort med kvinnobeteckningarna). Därför har jag utnyttjat den kategorisering som gjorts vid registreringen och skapat tabell 3 med utgångspunkt i de beteckningar som kategoriserats som hushållsposition och släktbeteckning.

Tabell 3 visar att nästan hälften av de utvalda beteckningarna pekade ut mäns släktförhållanden. De sade att någon var son, bror, make och så

59. Pigorna kan, och bör, också räknas som en yrkesliknande beteckning.

TABELL 3: *Beteckningar på män i databasen GaW i kategorierna hushållsposition och släktbeteckning.*

Beteckning	Antal	Andel
Släktbeteckningar (son, måg, farbror etc)	534	45%
Status/ståndsbe­teckningar (herr, välbördig, ärlig, medborgare, mäster etc)	215	18%
Husbonde, fader, matfader etc	158	13%
Dräng, tjänare, gesäll etc	145	12%
Pojke, gosse etc	48	4%
Könsneutrala beteckningar (föräldrar, granne, svaranden etc)	45	4%
Annat (t.ex. gubbe, främmande)	32	3%
Nedsättande beteckningar (tjuv, skälm etc)	14	1%
Summa	1 191	100%

Källa: GaW-databasen (uttag enligt not 53, räkenskapsmaterialet är uteslutet). Observera att antalet beteckningar är fler än antalet personer.

vidare. Ungefär en femtedel tillskrev personerna socialt erkännande och status genom titlar och attribut eller betonade deras tillhörighet till ett stånd eller en korporation. Knappt 15 procent pekade ut männen som husbönder och/eller familjefäder.<sup>60</sup> Ungefär lika många betecknade män med en underordnad hushållsposition, som drängar, tjänare och gesäller. Beteckningar som angav ung ålder utgjorde fyra procent, liksom könsneutrala beteckningar.

Precis som för kvinnorna visar genomgången att nästan alla beteckningar som användes för män innefattade fler betydelsekomponenter än kön. De kopplade personerna till manligt kön, men också till ett yrke, vissa sysslor, ett uppdrag eller en viss status, till en position i hushållet, släkten eller familjen, eller till en ålder. För både män och kvinnor var det endast en liten del av beteckningarna (4%) som saknade betydelsekomponenten kön. Könsneutrala ord som föräldrar, granne och gårdsofolk kunde användas för båda könen men var inte särskilt vanliga.

60. Alla "fader" har placerats i denna kategori i stället för i kategorin släktbeteckningar. Ibland hade det varit möjligt att gå in i texten, och utifrån innehållet avgöra om det är fader som hushållsposition eller faders som släktrelation som avses, men distinktionen dem emellan är ibland obefintlig så därför har alla fader placerats i samma kategori som husbonde och därmed betraktats som en hushållsposition. Styvfader har däremot placerats i släktkategorin.

*Kvinn-ord och man-ord*

Även om "kvinn"- och "man"-orden endast utgjorde en mindre del av beteckningarna i GaW-databasen, är de, mot bakgrund av ordens moderna användning och Korp-analysen, av intresse i den här studien.<sup>61</sup> Därför följer en genomgång av deras förekomst och användning i GaW-materialet.<sup>62</sup>

Jag börjar med "kvinn"-orden. Huvudintrycket är att de oftast användes med en specifik betydelse.<sup>63</sup> Vanligast var de i sammansättningar och kombinationer. Mest förekommande (28 exempel) var uttryck som signalerade att en kvinna var ärbar eller hederlig, som "dannekvinna" och "ärbar kvinna". "Kvinn"-orden förekom också i yrkes- eller yrkesliknande beteckningar, exempelvis "fäkvinnfolk" och "tjänstekvinn" (8), i kombinationer som gav information om civilstånd, som "gift kvinna", "fästekvinn" (8), i åldersangivelser, som i "ung kvinnsperson", "gammal kvinna" (10) och i kombinationer som rörde boendeförhållanden, som i "grannkvinn" och "huskvinn" (7).

Ungefär hälften (54) av "kvinn"-orden användes utan kombinationer. De kan i sin tur delas in i två grupper. Den första var uttryck som "en 'kvinnsperson'/kvinn'/kvinnfolk' NN benämnd" och var vanligast. Ett par typiska exempel återfinns i en dombok från Norrköping 1650. "[E]en Qwins Person Margeta Olufzdatter be.dh" klagade på en dräng i ett ärende om föräktenskapligt sexuellt umgänge och i ett annat ärende av samma slag omnämndes den kvinnliga parten som "een Qwins Person Karin Swenssdatter be.dh barnfödd i Smålandh".<sup>64</sup>

"Kvinnsperson" dominerar i den här gruppen även om det förekom enstaka exempel med "kvinn" och "kvinnfolk".<sup>65</sup> Ordet "kona" kunde också användas på samma sätt. I en rannsaking om horsbrott i Snevringe härad år 1676 omnämndes den misstänkta kvinnan både som "en Qwinness-Persohn Brijta Johansdotter bend" och "en kåna Brijta

61. Bortsett från räkenskaperna utgjorde "kvinn"-orden cirka 4% (108 av 3 031) av beteckningarna på kvinnor, och "man"-orden ca 20% (1 133 av 5 701) av beteckningarna på män. Om man för kvinnornas del tar med räkenskaperna utgjorde kvinn-orden cirka 23%.

62. Förekomsten av männens beteckningar redovisas i en tabell medan siffrorna för kvinnor finns i noter och parenteser.

63. Följande analys bygger på de 108 posterna i tabell 2 som innefattar "kvinn"-ord.

64. Fall 10407 och 10787.

65. Ordet "kvinnfolk" i den här typen av uttryck finns bara i ett fall i databasen (fall 11072), "kvinn" i två fall (fall 862 och 241).

Johansdotter bend”.<sup>66</sup> I den här gruppen är det uppenbart att ”kvinn”-orden inte användes för att ange könstillhörighet: personens kön framgick alltid tydligt på andra sätt, inte minst genom deras namn. Sättet orden användes, som en titel jämförbar med ”hustru” eller ”piga”, gör det i stället rimligt att tolka det som ord med en specifik betydelse. Användningen förekom bara för kvinnor som var anklagade eller misstänkta för brott eller omoraliskt leverne. Vanligast var lägersmålsbrott vilket ger intrycket att åtminstone ”kvinnsperson” och ”kona” användes just för att signalera att en kvinna haft utomäktenskapligt umgänge. Men orden användes även i fall som rörde andra brott, som stöld och häleri. Slutsatsen är, i linje med tidigare forskning, att ”kvinn”-ord användes på detta sätt för att signalera att en kvinnas rykte var ifrågasatt.

I den andra gruppen användes ”kvinn”-orden i referenser till en anonym eller icke namngiven person eller grupp kvinnor. I ett rättsfall från Orsa 1737 tillfrågades en man vad det var för ”kvinnsperson” han tagit hem till sin mor.<sup>67</sup> I ett fall från Snevinge härad 1693 refererade en hustru till ”ett kvinnfolk hon inte kände” som hade spridit ett rykte.<sup>68</sup> Samma häradsrätt utredde ett tjugotal år tidigare en skada som resulterat i en mans död. Då omtalades en icke namngiven hustru som skött den skadades sår och rätten, som ville att hon skulle vittna, benämnde henne som ”dedh Qwinfolcket som Såret hafwer förbundet”.<sup>69</sup> I Stockholms kämnärsrätt diskuterades de anställda på tukthuset år 1712. Då sades att man tidigare haft en kokerska anställd men därefter skulle de endast anställa ”en Qwinspehrsson, till dhe siuka fångars skiötning”.<sup>70</sup> I andra fall handlade det om grupper av kvinnor som inte gavs några namn. I ett brottmål år 1662 berättades om ett gräl: ”widh dhet både Mann och Qwinnfolcken ging[o] i nästförleden Sommar på att [Flij] och bärga, begijnte qwinnfolcken huilke som oftast pläga träta, att bruka sigh emillan mun.”<sup>71</sup> I Stockholms ämbets- och byggningskollegiums protokoll från 1679 kan man läsa att en betjänt skulle ”bortdrijfva dhe qwinnfolck som [...]sittja i wägen och mångla” och i ett våldtäktsfall från 1753 tillfrågades några

66. Fall 9586.

67. Fall 5663.

68. Fall 11012.

69. Fall 9548.

70. Fall 9126.

71. Fall 241.



flickor om de sett "4 kvinnfolk vid Älgmosskärret".<sup>72</sup> Ordet "kvinnfolk" var vanligast i denna grupp, men även "kvinnsperson" förekom.

Några fall i den här gruppen gällde personer misstänkta för brott eller med dåligt rykte, men oftast gällde det kvinnor utan sådana kopplingar. Ibland användes de till och med om särskilt trovärdiga kvinnor eller i situationer där kvinnors goda rykte betonades. I Snevinge häradsrätt rannsakades ett ärende år 1696 där en amma misstänktes för att vållat ett spädbarns död. Barnets kropp hade synats av flera kvinnor:

Stallskifwarens Tranas och Remsnijdaren Mr Berntz hustrur, samt en Jungfru Christina Bagge benämnd [...och] Trägårdsmestarens Mr Carl Trempe Hustru des Moster.

Protokollet refererade sedan till "Attesterna af ofwantahde Qwinnos-pährsoner".<sup>73</sup> De uppräknade kvinnorna var inte kända för att ha dåligt rykte. Tvärtom, de var hustrur till lokalt välkända män med relativt hög status och en av dem kallades jungfru, en titel som vid denna tid främst förknippades med de högre sociala skikten. Dessutom visades de ju förtroende genom uppdraget att syna barnet. Ändå valde skrivaren att kalla dem "kvinnspersoner", vilket visar att termen även kunde användas som en neutral beteckning på kvinnor som kategori. I en supplik från 1734 användes "kvinnfolk" på ett likartat sätt. En grupp rodderskor klagade hos handelskollegium. Kvinnorna benämnde sig inledningsvis som "wij fattiga Hustrur och mehrendels wärnlöse Enkior" och senare i texten kallade de sig också "wij fattige qwinfolck".<sup>74</sup> "Kvinnfolk" användes här i ett sammanhang där kvinnorna ville framhålla sig i god dager inför myndigheterna. I den här andra gruppen användes "kvinn"-orden som värdeneutrala referenser till en viss kategori människor; till kvinnor som könskategori. "Kvinn"-orden kunde alltså vara nedvärderande, vilket betonats i tidigare forskning, men också värdeneutrala, vilket inte uppmärksammats i lika hög grad.

Över till "man"-orden. De utgjorde knappt 20 procent av beteckningarna på män och precis som "kvinna" förekom de främst i sammansättningar och kombinationer.

72. Fall 9021 och 7507.

73. Fall 11074.

74. Fall 9266.

TABELL 4: Kategorier av "man"-ord i beteckningar av män i databasen GaW.

Kategorier	Antal	Andel
Förtroendevald/rättslig kombination	758	66%
Yrkeskombination	145	13%
Civilståndskombination	109	9%
Hederskombination	61	5%
Plats/boendekopplingskombination	40	3%
"Man" utan kombination eller sammansättning	14	1%
Släktkombination	11	1%
Övrigt	10	1%
Ålderskombination	6	1%
Summa	1 154	100%

Källa: GaW-databasen (uttag enligt not 53, räkenskapsmaterialet är uteslutet). Orden har tagits fram genom en sökning på "man" i de samlade beteckningarna på män. Räkenskapsmaterialet är uteslutet liksom poster med beteckningar som innefattar "man" utan att det handlar om män, t.ex. mantalsskrivare och manhaftig. Observera att antalet beteckningar är fler än antalet personer.

Tabell 4 visar att det i särklass var vanligast att "man" ingick i beteckningar på förtroendevalda poster och sysslor, ofta kopplade till rättens verksamhet (som "rådman" och "syningsman") och orden var också vanliga i yrkesbeteckningar (som "båtsman" och "timmerman"). Här följer "man"-orden samma mönster som beteckningar på män generellt: de yrkesliknande beteckningarna (i vilka förtroendevalda ingick) dominerade stort. Sedan förekom "man"-orden, precis som "kvinn"-orden, i kombinationer som rörde civilstånd (som "hennes salige man", "en gift man"). Som "kvinn"-orden var de var också relativt vanliga i kombinationer som signalerade hederlighet (som "danneman" och "ärlig man"). Mindre vanliga var "man"-orden i kombinationer med platser och boende (som "engelsman" och "inhyesesman"), släktförhållanden (som "skyldeman" och "systeman") och ålder (som "ålderstigen man" eller "ung man"). I kategorin övrigt fanns 1 procent av "man"-orden. Det var användningar som "en blind/fattig/usel man", "avundsman" och "baneman".

Det finns bara 14 exempel där "man" inte stod i en sammansättning eller kombination. Som en parallell till formuleringen "en 'kvinn-

person/'kvinna' NN benämnd" fanns några få formuleringar av samma slag om män, exempelvis "en man från Norige Biörn Torstenson" och "een Man[n] Lars Oluffsson be:dh boendes i K[aboo]."<sup>75</sup> I dessa fall var männen misstänkta för brott och vi kan, i linje med motsvarande bruk av "kvinn"-ord, inte utesluta att "man" använt på detta sätt signalerade ett tvivelaktigt rykte.

"Man"-orden användes, precis som "kvinn"-orden, även för anonyma eller icke namngivna människor. År 1640 kom ett misstänkt tidelag inför rätta där en kvinna berättade att hon blivit varse en "en mans person inne i hagen" hos sin ko.<sup>76</sup> I ett rättsfall från Norrköping 1650 omtalades en man som gästade staden som "en Mann [...] som något arbete skulle behöfwa."<sup>77</sup> I det första av dessa fall var den omtalade mannen misstänkt och "mansperson" kan ha haft en liknande negativ betydelse som "kvinnsperson" kunde ha.<sup>78</sup> Slutligen finns några enstaka exempel på att "man"-ord användes i benämningar av män som kategori. Det fanns i samma fall som tagits upp ovan, där det berättades om att man- och kvinnfolk var ute på arbete. I ett barnamordsmål i Göta hovrätt misstänktes en hustru för hor och ett dött foster hade hittats. En fogde begav sig till tillsammans med socknens kyrkoherde och några andra till gården. I protokollet kan vi läsa att kyrkoherden gick dit "medh dhe andra Manspersoner, Så och dhe Quinfolcken Som då waro till städes." Här omtalades de medföljande med utgångspunkt i deras könstillhörighet. Sannolikt hängde det samman med att barnamord ansågs kräva särskild, kvinnlig kompetens, så att männen och kvinnorna hade olika uppgifter i sammanhanget. Det stöds av vad som sedan skedde. Framme vid gården "befalte kivrckioheerden Quinnorna, dhe skulle taga Warmt Wattn och lö[g]la Barnet." De ditresta, både männen och kvinnorna, besiktigade sedan fostret och letade efter skador men det hade alltså varit kvinnornas uppgift att tvätta kroppen.<sup>79</sup> Viktigt att notera är också att "mansperson" (liksom ordet "kvinnorna") i det här fallet användes om trovärdiga

75. Fall 41 och 701.

76. Fall 83.

77. Fall 10046, även 10881.

78. Denna betydelse anges även i SAOB: mansperson, "person av manligt kön; ofta ngt nedsättande". Enbart 'person' kunde dock användas som en mer positivt laddad titel för unga ogifta män. Se Karin Sennefelt, "Young Man, Find Your Fortune: Guilds and the Practices of Social Order in Sweden, 1650–1720", *Scandinavian Journal of History* 45:3 (2020) s. 322–323.

79. Fall 381.

män (och kvinnor) med god status.<sup>80</sup> Ordet kunde alltså – precis som när det gällde kvinnor – användas utan negativa associationer, åtminstone när det gällde en grupp.

Så, vad säger denna genomgång av de beteckningar som finns samlade i GaW-databasen? För det första att människor – både kvinnor och män – nästan alltid gavs beteckningar som innefattade kön och ytterligare någon betydelsekomponent: ofta hushållsposition, yrke, uppdrag, släktrelation, civilstånd, ålder eller social status. Här fanns även en markant skillnad mellan könen. För kvinnor var fyra av fem beteckningar kopplade till deras position i hushållet, släkten eller familjen, för män var fyra av fem beteckningar kopplade till yrken eller uppdrag.

”Man”- och ”kvinn”-ord kan i modern svenska betraktas som neutrala beteckningar på personer av mans- och kvinnökön. När de användes i GaW-databasens källor var de för båda könen vanligast i sammansatta ord och kombinationer av ord i relation till arbete samt med koppling till yrken eller yrkesliknande positioner. ”Kvinn”-orden dominerade i räkenskaper i relation till arbete, men kopplingen till arbete fanns även i andra sammanhang. ”Man”- och ”kvinn”-orden kombinerades också med uppgifter om ålder och civilstånd och användes i sammansatta ord och uttryck som betonade mäns och kvinnors heder och trovärdighet. Det är värt att notera att beteckningar som utpekade män och kvinnor som hederliga och trovärdiga var lika vanliga för kvinnor som för män.<sup>81</sup> I specifika syntaktiska sammanhang och i vissa sammansättningar kunde ”kvinn”-orden, möjligen också ”man”-orden, ha en betydelsekomponent som signalerade ett tvivelaktigt rykte. Resultaten går endast delvis i linje med Lindstedt Cronbergs, Sundes och andras studier av användningen av ”kvinnfolk”. Den nedsättande betydelsen var inte kopplad enbart till vissa ”kvinn”- (och ”man”-) ord. Både ”kvinn”- och ”man”-ord användes dessutom även i värdeneutral betydelse, särskilt för grupper av kvinnor och män.

Sammanfattningsvis: att döma av de beteckningar som finns i GaW-materialet (bortsett från räkenskaperna), och som alltså huvudsakligen kommer från domböcker, användes ”kvinn”- och ”man”-orden näs-

80. Detta fall finns inte med ovan i sammanställningen om *kvinn*-ord eftersom beteckningarna inte registrerats i databasen.

81. De förekom hos 0,8 (kvinnor) respektive 0,7 (män) procent av alla individer med beteckningar.

tan aldrig ensamma för att beteckna personer av mans- och kvinnokön. Inte heller användes de regelmässigt som kategorier, även om det förekom. I stället gavs människor beteckningar som innefattade fler betydelsekomponenter än kön. I räkenskaper användes emellertid "kvinn"-ord i rubriker och listor på ett sätt som gör det rimligt att tolka det som en kategori: de pekade ut kvinnor som könskategori (men inte män).

### *Slutsatser*

Jämförelsen mellan nutidens (i form av Agebjörns resultat som gäller för januari 2012) och den tidigmoderna tidens (här cirka 1580–1810) sätt att beteckna människor visar att ordet "man" förekom ungefär lika ofta i det äldre tryckta materialet som i nutida texter. Skillnaden var större i hur kvinnor betecknades. Ordet "kvinna" användes mycket sällan i de två textsamlingarna som studeras här. I stället dominerade ordet "hustru". I de tryckta texterna var även "fru" vanligt, och vid sidan av "hustru", användes "änka", "piga" och släktbeteckningar mest i det urval som dominerades av dombokstext. "Kvinnfolk" användes regelmässigt i räkenskaper. Agebjörns iakttagelse vad gäller dagens användning av "kvinna" – att det har en snävare betydelse och inte används lika självklart som ordet "man" – skulle alltså kunna ha historiska skäl. Om det fanns en prototypisk kvinna i den tidigmoderna föreställningsvärlden, betecknades hon – utanför räkenskaperna – inte med ordet "kvinna", möjligen med ordet "hustru". Räkenskapernas användning av rubriken "kvinnfolk" skulle däremot kunna ses som prototypisk. I det här sammanhanget kan det också vara motiverat att fråga sig vad "man" hade för betydelse; var det i den tidigmoderna språkbruket huvudsakligen en neutral beteckning på en vuxen person av mankön? Eller mer motsvarigheten till "hustru", ett ord som innefattade komponenter som civilstånd, hushållsposition och ansvar? För det senare talar exempelvis att ordet "manlig", kunde ha betydelsen mogen och (full)vuxen och användas om såväl män som kvinnor under tidigmodern tid.<sup>82</sup>

Ordanvändningen styrdes av vad som behövde sägas i olika situationer. I rätten var människors juridiska status och trovärdighet viktiga, liksom deras familje- och släktförhållanden, särskilt i relation till frågor

82. Maja Bondestam, *Människans metamorfos: Ålder och den mognande kroppens politik, 1580–1850* (Nora 2020) s. 25.

om egendom och arv. De ord som användes mest om kvinnor i rätten – ”hustru”, ”änka”, ”dotter” och ”piga” – vittnade just om dessa förhållanden. För männens del dominerade, vid sidan om de yrkesliknande titlarna, samma typer av ord. Även män betecknades alltså i stor utsträckning med ord som vittnade om släktskap, status och hushållsposition. Det tidigmoderna samhället var korporativt och människors plats i olika korporationer – hushållet, slakten, byn, skrået etcetera – signalerades i språket. Både mäns och kvinnor beteckningar var alltså relaterade till sammanhang som påverkade deras status och makt. För män var det hushållet, slakten, skrået, byn och olika typer av administrativa enheter (kyrkan, staten etc.) medan det för kvinnors del framför allt var hushållet och slakten.

Med utgångspunkt i att beteckningar både uttryckte och tillskrev (eller frånskrev) människor identitet och status, skulle studiens resultat kunna tolkas som att män i det tidigmoderna samhället främst kopplades till yrke, uppdrag och hushållsposition. Viktigt i sammanhanget är dock att det sällan var yrke i modern mening som uttrycktes i tidigmoderna sammanhang. Beteckningar som innefattade yrke och/eller uppdrag talade snarare om tillhörighet: till ett stånd, en näring eller annan korporation. Att kallas guldsmed eller soldat behövde därför inte vara kopplat till personens dagliga sysslor eller inkomstkällor, men det sade ändå något om hans ståndstillhörighet och status.<sup>83</sup> Den rikliga förekomsten av ”hustru” och ”fru” skulle – i linje med en del tidigare forskning – kunna tolkas som att kvinnors status definierades av deras civilstånd och därmed av relationen till en man.<sup>84</sup> Om man i stället utgår från Pihls och Ågrens förståelse av begreppet hustru, kan ”hustru” och ”fru” ha haft en liknande funktion för kvinnor som yrkes- och uppdragsbeteckningar hade för män. De uttryckte och tillerkände kvinnorna tillhörighet till hushållet som korporation, en ledande position kopplad till ansvar och auktoritet.

Vidare visar analysen av de drygt 8 000 beteckningarna i GaW-databasen att det i tidigmoderna rättsliga sammanhang var sällsynt att människor gavs beteckningarna ”kvinna” och ”man” (utan andra precisering-

83. Se t.ex. Jonas Lindström, Rosemarie Fiebranz & Göran Rydén, ”The Diversity of Work”, i Maria Ågren (red.), *Making a Living, Making a Difference: Gender and Work in Early Modern European Society* (New York 2017) s. 34–36.

84. Se t.ex. Maria Sjöberg, ”Hade jorden ett kön? Något om genuskonstruktionen i det tidigmoderna Sverige”, *Historisk tidskrift* 116:3 (1996) s. 373–374.

ar). De ord som i modern tid ofta betraktas som basala för att beteckna kön användes alltså nästan inte alls. I stället användes ord med flera betydelseelement: kombinationer och sammansättningar där yrke/uppdrag, ålder, hushållsposition, social status, civilstånd, hemort etcetera ingick, tillsammans med kön. Kan man med grund i detta säga att tidigmoderna människor inte tänkte i termer av två kön: män och kvinnor? Nej, det är inte rimligt. Män och kvinnor satt på olika sidor i kyrkan och det fanns neutrala ord som kunde användas för att beteckna kön, både för enskilda personer och grupper och som användes i vissa situationer (som i räkenskaperna). Därutöver var kön en central betydelsekomponent i nästan alla beteckningar vilket till och med skulle kunna tolkas som att kön var en mer grundläggande kategorisering i det tidigmoderna samhället än senare. Men – och det är det centrala här – det faktum att det var så ovanligt att tala om personer av kvinno- och manskön utan att samtidigt koppla dem till sådant som hushållsposition, yrke, ålder, hederlighet och så vidare, gör att vi inte kan utgå ifrån att kategoriseringen i kön var viktigare, eller föregick, andra kategoriseringar. På ett konkret plan kan vi alltså inte ta för givet att kvinnligt kön var en viktigare eller mer grundläggande betydelsekomponent i ordet ”piga” än personens underordnade hushållsposition.

I de texter som studerats här hade man uppenbarligen sällan anledning att tala om människor enbart i termer av deras könstillhörighet. Det är en viktig iakttagelse. Ordanvändningen stödjer därmed de historiker som framhållit att det sällan (eller aldrig) var kön i sig som var avgörande för människors livsvillkor i det tidigmoderna samhället, utan en kombination av kön och andra faktorer. Även om uppdelningen av människor i två kön var grundläggande i det tidigmoderna samhället, kom det till uttryck i en komplex, intersektionell kategorisering som utgick från fler faktorer än kön. Det som var värt att säga var sällan, eller aldrig, enbart vilket kön en person tillhörde utan de ord som användes sade något mer. Detta något mer är centralt för att förstå hur det tidigmoderna samhället skiljer sig från det moderna. Vill vi studera hur könskonstruktioner förändras över tid bör vi alltså se närmare på det tidstypiska i intersektionerna: vilka kategoriseringar var avgörande i olika sammanhang, vilken roll spelade de och varför?

Studier av tidigmoderna förhållanden bör inte utgå ifrån att två kön – män och kvinnor – konstruerades i hierarkisk motsättning till varandra.

Det är inte bara ofruktbart utan riskerar att bli missvisande. Teoretiskt måste genusbegreppet – precis som Boydston menar – frikopplas från den genusmodell som utvecklades med det moderna västerländska samhällets framväxt.<sup>85</sup> Vi måste vara öppna, inte bara för att de intersektioner som präglar förståelsen av kön skiljer sig åt mellan olika samhällen, utan också för att könskategorierna i sig konstruerades på olika sätt i olika historiska sammanhang.

Hur var det då: fanns kategorin ”kvinnor” i det tidigmoderna Sverige? Svaret är både ja och nej. Det fanns uppenbarligen ett tänkande som sorterade in människor i två kön men de ord som användes innefattade även andra betydelseelement, som hushållsposition, ståndstillhörighet och ålder. Det är egentligen inte underligt. I det tidigmoderna samhället var sådana förhållanden avgörande för hur en människa skulle behandlas och vilka förväntningar som knöts till henne. Ett ord som ”hustru” innefattade vissa betydelseelement, ”dräng” innefattade andra. Det var inte bara kön som skilde dessa termer åt, utan de var kopplade till ett nät av sociala relationer, av sido-, över- och underordningar. Detta nät, typiskt för det tidigmoderna samhället, karaktäriserades av att människor samtidigt befann sig i både över- och underordnade positioner och att deras plats i nätet påverkades av en rad olika förhållanden. Språket användes för att placera in människor i detta nät. Att tala om människor i termer av ”kvinnor” och ”män” skulle i sammanhanget inte vara särskilt informativt. Även om det vid denna tid fanns generella föreställningar kopplade till könskategorierna, som Bibelns beskrivning av kvinnan som det svagare könet, var de för trubbiga för att säga något av betydelse om de människor som omtalades.

Kategorin ”kvinnor” handlar emellertid varken om orden eller sorteringsgrunderna utan, för att tala med Scott, om ”the collectivity named ‘women’”.<sup>86</sup> I de texter jag studerat dyker en sådan kategori upp i några enstaka sammanhang, framför allt i räkenskaper och lagar. Min tentativa slutsats är därför att detta ”kollektiv kallat kvinnor” hade en mycket begränsad betydelse i tidigmoderna människors vardagsliv. Men här krävs mer forskning. I vilka andra sammanhang talades det om ”kvinnor” och ”män” som kategorier under tidigmodern tid? Vilka gjorde det och varför? När blev talet om ”Kvinnan” (och ”Mannen”) en

85. Boydston (2008).

86. Scott (2008) s. 1426.



del av det politiska samtalet? Svaren påverkar inte bara vår bild av historisk förändring och kontinuitet utan kan också hjälpa oss att utveckla vårt teoretiska tänkande om det förflutna.

## Womenfolk, farmhands and gender categories: Significant words in early modern Sweden

This article takes Denise Riley's and Joan Scott's call to historize the categories of women and men as its starting point and presents an investigation of words used to designate people in two different text corpora from early modern Sweden.

The first corpus is a selection from the database Korp that contains printed texts from the seventeenth to the early nineteenth century, mainly newspapers. The other corpus is the Gender and Work (GaW) database based mainly on court books, but also on diaries and other accounts. The frequency of Swedish equivalents of "woman", "wife", "Mrs", "madame", "widow", "maid", "girl", "man", "Mr", "gentleman", "farmhand", "boy" and several similar words have been studied in both corpora, complemented by an in-depth study of the GaW corpus.

The investigation shows that words used to denote people in early modern Sweden regularly included several intersectional elements: almost always gender, but also information about household position, age, kinship and social status. For women, "wife" (*hustru*) was the most common title in both corpora. For men, the word "man" (*man*) was quite common in the Korp corpus but rather unusual in the GaW corpus. In the latter the word "man" and "woman" were used in a few instances when someone wanted to point out the sex of otherwise anonymous people. Both "man" and "woman", but especially "woman", were also used with a derogatory meaning. The only context in which a version of the word "woman" (*kvinnfolk*) was used regularly was in lists of women's wages in accounts from royal demesnes.

The use of words is governed by context. In legal courts, people's legal status and credibility were important, as were their family and kinship relationships, especially in cases involving property and inheritance. The words most commonly used about women in court – "wife", "widow", "daughter" and "maid" – testified to these very circumstances. In addition to the profes-

sional-like titles, the same types of words dominated for men. Early modern Sweden was a corporative society and a person's position in various corporations – the household, the family, the village, the guild, etc. – was signaled in the language.

The intersectional character of early modern designations underlines the importance of doing gender history without stating the importance of certain categories in advance: we should not, for example, presuppose that female sex was a more important signifier than subordinate household position in the word maid. In the corporative, unequal society of early modern Sweden, people almost never had reason to talk about what Joan Scott called "a collectivity named 'women'" and historians of early modern society should be cautious to assume that there was a general "femininity" in common for all women, constructed in relation to a comparable general "masculinity" in common for all men.

*Keywords:* gender, early modern, women, men, digital humanities, corpus-based analysis, Sweden